

LICHTNECKERT András, *A balatonfüredi savanyúvízi gyógyfürdő története az alapítástól az államosításig, 1702–1949.* Balatonfüred, 2013, 448 oldal, függelékben 54 színes képpel

A balatonfüredi gyógyfürdő múltja a magyarországi bencés rendtörténet társadalom- és gazdaságtörténeti vonatkozásainak sorába tartozik. A rend egyik legismertebb és legfontosabb gazdasági nagyüzeme nem pusztán, sőt nem elsősorban a rend történetéhez tartozik, szerepe a korabeli magyar társadalom egésze szempontjából jelentős, ami túlmutat az egyházi rend keretein. A fürdőre vonatkozó balneológiai és történeti szakirodalom igen gazdagnak mondható. Ezen belül a bencés történetírás is foglalkozott vele. Sörös Pongrác a *Rendtörténet* tihanyi apátsági kötetében külön fejezetet szentelt a balatonfüredi fürdőnek, munkáját a pannonhalmi levéltárban található iratok egy részére alapozva. A társadalom- és művelődéstörténet a fürdői társadalom és kultúra, az időtöltés aspektusait vizsgálta, ennek megfelelően a vendégekre, a fürdői szórakozásra és időtöltésre vonatkozó levéltári forrásokat és szépirodalmat, korabeli publicisztikát hasznosította. A most ismertető monográfia az itt soroltakra is kitérve a fürdőt elsősorban mint gyógyító intézményt, annak működését tárta fel és mutatja be. Ez a megközelítés a széles körű levéltári és szakirodalmi merítés mellett a rend fürdőre vonatkozó teljes levéltári iratanyagának feltárását hozta/követelte meg, így a fürdői történetben a bencések mint tulajdonosok és működtetők szerepe jóval hangsúlyosabban jelenik meg.

Lichtneckert András könyve a fürdőről eddig megjelent legteljesebb és legnagyobb volumenű történeti monográfia. A mű teljességre törekszik, hasznosítva egyfelől a balneológiai, orvostörténeti, gazdaság- és társadalomtörténeti, rendtörténeti szakirodalmat, másfelől a rend, a kormányzások, a közigazgatás és egyes családok levéltári iratanyagát. Mindezt egyben forráskritika alá veti, és ahol szükséges, folyamatosan korrigálja a rögzült tévedéseket, hibás értelmezéseket. Mindezek mellett a szerző deklarált célja a balatonfüredi fürdő elhelyezése az európai fürdőkultúrában. Bármelyik tematikus fejezetről legyen szó, az adatok értelmezési keretétül a népszerű és nagy múltú európai fürdők története, megfelelő adatai szolgálnak. Ez megteremti annak lehetőségét, hogy Balatonfüred jelentőségét ne csak hazai, hanem külföldi vonatkozásban is pontosabban meghatározhassa.

A könyv tematikus fejezetekre épül, amelyek egyben a gyógyászat, a fürdői kultúra fejlődési fázisait, formálódását és változását, ezen belül Balatonfüred fejlődésének egymást követő korszakait követik végig: hogyan válik egy savanyúvízi forrás körül kiépülő telepen a kezdeti ivókúrából savanyúvízi gyógyintézmény,

majd balatoni fürdőkultúra és szanatórium. A fürdő történetét a folyamatokra fűzi fel, az egyes tematikus fejezeteken belül pedig szintén az időrend a rendező elv.

Az egyes korszakok és témák egymáshoz viszonyított arányát a fürdőtörténet eddig feltárt ismeretei szabták meg. Mivel az 1867 utáni fürdőkultúráról és balneológiáról viszonylag terjedelmes szakirodalom áll rendelkezésre, a szerző a hangsúlyt az ezt megelőző időszakra helyezte. Ezt az is indokolta, hogy a korszak latin és német nyelvű forrásait és szakmunkáit a szakirodalom eddig kevésbé hasznosította. A szerző most ezeket is beemelte a kutatásba, és így nemcsak a legkorábbi időszakra vonatkozó forrásokat dolgozta fel, hanem az orvostörténeti szakmunkák jóval szélesebb köréből is merített. Ez új adatok napvilágra kerülését és ismert adatok pontosabb értelmezését is lehetővé tette.

A könyv a szerzőnek az elmúlt évtizedben végzett kutatásai során feltárt ismeretek összegzése. A munka során több, a könyv fejezeteiben részletesen kidolgozott témában részeredményeket publikált tanulmányokban és ismeretterjesztő, népszerűsítő cikkekben. A balatonfüredi fürdővel foglalkozó eddigi kutatás jóval kevesebb levéltári forrást használt, mint amennyi valójában rendelkezésre áll: a Sörös Pongrác által publikált forrásokon kívül elsősorban olyan forrásokra támaszkodott, amelyek közvetlenül a fürdőre vonatkoznak, a gazdasági levéltár iratai közül főleg az építkezési és számadási iratokat hasznosította.

A könyv nyolc fejezetre tagolódik, amely összesen hat korszakot tárgyal. A nyitó fejezet a füredi balneológia kialakulásával és fejlődésével, a gyógy módok változásával és ennek megfelelően az egyes európai fürdők párhuzamaival foglalkozik. A szerző kutatása módosítja a savanyúvíz első említésére (1694) vonatkozó eddigi ismereteket, és azt két évtizeddel korábbra (1673) teszi. Sorra veszi az első leírásokat és a víz összetételére vonatkozó balneológiai adatokat. A füredi víz első gyógyászati elemzésére 1772-ben került sor, amelynek adatai Heinrich Crantz osztrák birodalmi gyógyforrásokról 1777-ben publikált könyvében jelentek meg. A fürdő első orvosa, Oesterreicher Manes József 1781-ben kiadott doktori értekezésében a füredi savanyúvizet többek közt a híres pyrmonti vízhez hasonlította, és ennek is köszönhető, hogy Schwartner nyomán az 1860-as évekig alkalmazták Füredre a „magyar Pyrmon” kifejezést. Az európai fürdők jellegével és a gyógyvizeik hatásával való összevetés és hasonlítás („magyar Meran”, „magyar Nauheim”) bemutatásával vázolja a füredi vízről és fürdőről való kortársi gondolkodást, rá-

mutatva egyben a fürdőkultúra és a gyógyászat fejlődésében bekövetkezett hangsúlyváltásokra. A külföldi minták hatására a gyógyvízről való gondolkodás a fürdőről mint komplexumról való gondolkodássá bővült, kijelölve egyben a fejlesztések irányát. A fürdőorvosok és a magyarországi balneológusok ismerték és hasznosították az európai fürdői szakirodalmat. Megjelentek az első fürdői szakleírások. Carl Ludwig Sigmund 1837-ben közölte az első olyan korszerű balneológiai leírást a füredi fürdőről, amely megfelelt a külföldi szakirodalmi követelményeknek. Munkája helyszíni kutatásokon alapult és történeti vonatkozásokat is tartalmaz, nem szorított a vegytani és orvosi ismeretekre. Analízisei alapján kimutatta, hogy a füredi savanyúvíz nem vetekszik a pyrmonti vagy a seltersi vizek minőségével. Ennek nyomán a külföldi munkákban is korrigálták azt a nézetet, miszerint a füredi savanyúvíz vasas. Ugyanakkor a balatoni hideg fürdő gyógyhatását a savanyúvízzel egyenrangúnak tekintette. A magyar szakmunkáknak köszönhetően Füred bekerült az európai fürdőkultúra vérkeringésébe. A tévhitek szertefoszlásával a gyógy módok és a betegek köre is változott. Ebben kiemelkedő volt a fürdői orvosok – Orzovenszky Károly, Mangold Henrik – szerepe, akik a külföldi eredményeket igyekeztek Füreden is hasznosítani a savókúra, illetve a szőlőkúra bevezetésével. A tüdővész terjedésével nagyobb szerepet szántak a klimatikus gyógyhelynek. Javasataik és fejlesztési terveik szakmailag és tudományosan megalapozott stratégiákat fogalmaztak meg, a szakosodást sürgették. Ilyen javaslat volt a szívbetegék szénsavas fürdőkkel való kezelése, amely 1902-ben indult meg Sümegi József szívgyógyásznak köszönhetően.

A specializációnak köszönhetően Füred hivatalosan is gyógyhellyé vált, ezzel együtt továbbra is üdülőhely maradt.

A balneológiai ismeretek bővülésével a fürdőfejlesztés folyamatos átgondolást kívánt, újabb és újabb fejlesztési terveket fogalmazott meg, ami a fürdőtulajdonosoknak és működtetőknél is mindvégig folyamatos pénzügyi kihívást jelentett. Az első vállalkozók a seborvosok voltak. A fürdő létrejöttét a szerző 1702-re teszi, amikor Flaker András fehérvári sebész megvásárolta az akkor még Arács területéhez tartozó irtásföldet, amelynek nyugati szomszédságában volt a savanyúvíz. A területen fürdőkutat ásatott és melléje fürdőépületet emelt. Őt követően a gyógyfürdő seborvosok, fürdősök tulajdonában volt egészen 1755-ig, amikor Lécs Ágoston tihanyi apát megvásárolta, majd Füredhez csatolta a rend által már hat éve bérelt területet. A megvásárolt fürdőt az apátság bérleményként működtette az 1780-as évekig, mely időszokról mindeddig keveset tudunk. A levéltári források, elsősorban a számadáskönyvek vizsgálatával

azonban immár fogalmat alkothatunk a fürdőtelep fokozatos kiépüléséről, a különböző kiszolgáló épületek jellegéről, elhelyezkedéséről, a beszerzett eszközökről. A levéltári forrásokból egyértelmű, hogy bár nem a rend alapította a fürdőt, a feloszlása előtti időszakban, különösen Vajda Sámuel tihanyi apátsága idején, meghatározó szerepe volt a fürdőtelep átalakításában és építkezéseiben. 1786-ban a telepen 75 vendégszobát, 7 konyhát és 120 lóra való istállót vettek számba. Szintén az 1780-as években indultak meg a főúri magánépítkezések, és ekkor jelentek meg az első fürdőrendszabások. A helytartótanács szabályozta a fürdőorvos, a sebész, a gyógyszerész és a rendbiztos fizetését.

A fürdő 1787-től kamarai kezelésbe került. Célként fogalmazták meg színvonalának európai szintre emelését, és nyereséget kívántak termelni. Ez az időszak a fürdőtelep fejlesztése szempontjából nagy jelentőségű. A korábban ad hoc jelleggel folyó építkezések helyett most egy fürdői kolónia tervszerű kiépítését kezdték meg, ennek eredményeként alakult ki a telep ma is látható, kereszt alakú tengelye Schilson János tervei szerint. A fürdői intézményeket európai minták alapján kívánták kiépíteni és megteremteni, melyhez a tervezetet Oesterreicher fürdőorvos készítette: a kút védelme, a savanyúvíz palackozása, szállás, közlekedés megszervezése, fürdőházak, angolkert, fürdőtelepi intézmények létesítése, szórakozási lehetőségek megteremtése. A fürdő életében és fejlődésében meghatározó időszak leírásához a szerző széles forrásbázist használt, beemelve a kutatásba a helytartótanácsi levéltár rendkívül gazdag iratanyagát. A nagy munkát és jó forrásismeretet igénylő iratanyag feltárásával a szerző jelentős eredményeket és új ismereteket sorakoztat fel. Kimutatja, hogy a fürdő ebben az időszakban vált korszerű, tervszerűen kiépített európai fürdővé. A fejlesztés hasonló volt a szintén állami irányítással folyó franzensbadi építkezésekhez, és az ottani fejlesztéssel egybevetve megállapítható, hogy Füred egyenrangúvá vált vele. A fejlesztések a bevételek növelését tették szükségessé, és a számadások alapján megállapítható, hogy a másfél évtized pénzügyi mérlege a tetemes kiadások ellenére is pozitív volt. A kamarai időszakban megkezdett építkezéseket a bencések fejezték be 1802-ben. A józsefi időszak alatt érvényesülő állami szabályozás és szellemiség hatásai alól a visszaállított rend nem vonhatta ki magát. A fürdőorvosok az elért színvonal fenntartását szorgalmazták. Ez konfliktusokhoz vezetett. Oesterreicher, akit a rend időközben elbocsátott, a fürdő hanyatlásával vádolta és feljelentette az apátságot. A lefolytatott vizsgálat után a fürdői orvos részére utasítás kiadásával és a vármegye által kinevezett fürdőbiztossal látták biztosítva a fürdő megfelelő működését.

A következő évtizedek fejlesztésében meghatározó volt az 1826-os és 1834-es tűzvész, amely átgondolt új-jáépítést tett szükségessé, egyben megteremtette a lehetőséget a fürdő korszerűsítésére. A tűz után a Balatont eltakaró épületek lebontásra kerültek és a sétateret a tó irányába is ki tudták terjeszteni. Új fürdőház épült, és nagy beruházások történtek az épületek berendezésében is, valamint a savanyúvíz palackozásához az üvegpalack mellett bevezették a kőkorsók használatát. Sigmund részletes fürdői leírása a tűzvészek utáni állapotról készült. Az építkezésre vonatkozó iratok segítségével a szerző a telep valamennyi korabeli épületét lokálja és belső berendezésüket is ismerteti.

Az újjáépítésre fordított súlyos összegek miatt született meg az elhatározás, hogy az apátság a fürdő működtetését saját kezelésbe vegye, ne bérlőkkel működtesse. Az 1917-ig fennálló helyzetben a bencések folyamatosan fejlesztették a fürdőt. Ebben meghatározó szerepe volt Écsy László fürdőigazgatónak, akinek naplója a korszak megismerésében nélkülözhetetlen forrásnak bizonyult. (A naplót szintén a szerző dolgozta fel és adta ki.¹) Az 1840-es évek a fürdő felfutását és hírnevének erősödését hozták, Füred a nemzeti vállalkozások színhelyévé vált. A fejlesztések részeként bevezették az ágynemű és fürdőfelszerelések kölcsönzését, úri közfürdővel bővítették a hidegfürdőt, a régit pedig átengedték a szegényebb vendégeknek. Külön épületet emeltek a zenészeknek, lövöldét, éttermet, kávéházat létesítettek, felépült a fürdői templom, újságokat fizettek elő, megteremtették a magyar nyelvű színjátszást, és Seltersről importált korsókban palackozták a savanyúvizet. 1847-től a tavon menetrendszerűen járt a Kisfaludy gőzös. S bár mindezek ellenére a reformkorban Füred vendégforgalma alapján nem tekinthető a leglátogatottabb magyarországi fürdőnek, vendégei (arisztokraták, művészek, politikusok) társadalmi státusa miatt a korszak első számú fürdőjévé avanszált.

A fürdői színvonal fenntartása és az új igények kiszolgálása folyamatos fejlesztéseket kívánt továbbra is. Az 1853-ban kinevezett új fürdőorvos, Orzovenszky a fürdő jövedelmezővé tétele érdekében önálló üzemmé szervezését és a tihanyi apátság gazdaságától való leválasztását tartotta szükségesnek. Több szálláshely építését szorgalmazta. Az elindult fejlesztések ellenére nem sikerült növelni a forgalmat. A nyugati minták követéseként 1855-ben Füreden is bevezették a kurtaxát és létrehozták a fürdőbizottságot.

Kruesz Krizosztom főapát és Simon Zsigmond tihanyi apát idején önálló üzleti vállalkozássá alakították a fürdőintézetet, hitelt vettek fel, elindították a telepen a parcellázást. Az 1866–1872 között történt beruházás jelentős fejlődést és korszerűsödést eredményezett. Az

1880-as években Füred bekerült az elsőrangú európai fürdők sorába. A pénzügyi nehézségek folyamatosan fenntartották azt a dilemmát, hogy a fürdőt a bencés rend saját kezelésében működtesse-e, avagy bérbe adja. Egy újabb, 1889-ben történt beruházás következményeként a fürdő jövedelmezőbb lett, elálltak az eladástól. 1892–1913 között növekvő forgalom mellett emelkedtek a bevételek is. A szakosodás és a fürdőszезон kiterjesztése érdekében határozták el a szanatórium és a Tibor-fürdő felépítését saját pénzen. 1915-re kialakult a fürdőtelep mai képe. A rend hatalmas összegeket költött annak érdekében, hogy a fürdőt európai fürdőkultúra élvonalában tartsa.

A könyv külön rövid fejezetben tárgyalja a füredi fürdőkultúra jellegét meghatározó gyógytényezőket és azok változásait. A savanyúvíz, a Balaton és a klimatikus viszonyok az egymást követő időszakokban váltak a füredi fürdőkultúra meghatározó tényezőivé. Mint minden fürdőhely kialakulásában, Füreden is a savanyúvízi források hasznosítása indította el a fürdőtelep kialakulását. A forrásvíz minősége és mennyisége határozta meg a fejlesztés irányát. A 19. század közepétől a savanyúvíz mellett – részben annak csökkenő hozama és minősége miatt – kezdték felfedezni a Balatont, előtérbe került a tóban való fürdőzés. A század második felében a hangsúly az éghajlati adottságok gyógyászati hatásaira helyeződött, és Meran példáján Füred éghajlati gyógyhelyé vált.

A könyv monografikus jellegét erősíti, hogy igen részletesen foglalkozik a fürdői gyógyászat kérdéseivel. Az ismert és kevésbé ismert orvos- és orvoslástörténeti szakirodalom, valamint az újonnan feltárt levéltári források segítségével a füredi fürdőn folyó gyógyító munkának az eddig legteljesebbnek mondható összefoglalását adja. A feltárt adatok egyértelművé teszik, hogy a füredi fürdőkultúra alapja és mindvégig meghatározó tényezője a gyógyászat volt, melynek jellege és formái a kétszáz év során számos változást mutattak.

A füredi gyógyászat négy nagyobb szakaszra osztható. 1770-ig a seborvosok tevékenysége volt meghatározó, és ennek megfelelően az alkalmazott gyógymódok a köpölyözés és az érvágás voltak. Ezt követően a 19. század közepéig a fürdőn alkalmazott orvosok a savanyúvíz belső gyógyászati hatásait alkalmazták, figyelemmel az európai gyógymódokra, miközben a seborvosok továbbra is alkalmazták az ősi gyógymódokat, és a gyógyászat részévé vált a balatoni hidegfürdőzés is. Ez a hármasság adta a füredi fürdő sajátosan magyar és balatoni jellegét. A 19. század második felében megjelent a szakosodás igénye, a klimatikus jelleg került előtérbe, majd a 20. század elejétől a füredi gyógyászat meghatározója a szívgyógyászat lett.

A savanyúvíz minél szélesebb körű hasznosítását szolgálta a víz palackozása, melyre első adatunk 1782-ből való, amikor 1000 palacknyi vizet szállítottak Bécsbe. A palackozás megszervezésében Oesterreicher doktornak volt meghatározó szerepe, aki ebben is külföldi, elsősorban spai, seltersi mintát követett. 1846-ban már 200 ezer palacknyi vizet forgalmaztak, s megszervezték az országos értékesítést. Az 1860-as évekre azonban egyértelművé vált, hogy a savanyúvíz vize nem versenyképes, még a fürdőtelepi patikában is hozzá lehetett jutni a híres hazai és külföldi források vizéhez.

A savanyúvizet gyógyfürdőzésre már az első seborvos, Flasker is alkalmazta. A melegfürdő teremtette meg a fürdőintézet kialakulását: szálláshelyek, fürdőházak, kádak kialakítását. A melegfürdő maga is sokat fejlődött a 19. század során, míg az 1870-es évektől alulmaradt a hidegfürdővel szemben. A parasztfürdő, amely a köpölyözés helye volt, az Ófürdőházban egészen az 1880-as évek végéig működött.

A forgalmi adatok vizsgálatával pontosan meghatározható a gyógymódok alkalmazásának aránya, így a fürdői jelleg. A hidegfürdők népszerűvé válása előtt is ismert volt a balatoni fürdőzés. Az első nyílt vízi fürdőt Szily József állította fel 1783-ban, majd az 1780-as években a kamara is épített kabinokat, ezek 1787–1790 között működtek. Ennek ellenére még jó ideig idegenkedés övezte a hidegfürdőzést. Az apátság az 1820-as évek elejéig még elzárkózott attól, hogy hidegfürdőt építsen. Végül az uradalom 1822-ben építtette fel négy nagyobb és két kisebb kamrából álló fürdőjét a tavon, amelyek 1853-ig működtek ebben a formában. 1859-ben úszóiskolát hoztak létre. 1889-ben épült fel a füredi part képét sokáig meghatározó szép, modern, nagy fürdő.

A gyógyászat folyamatos fejlődését és ezzel egyben a fürdői szolgáltatásokat is az újabb gyógymódok bevezetése és alkalmazása tette lehetővé, amelyekben a fürdői orvosoknak volt meghatározó szerepük, akik ebben is külföldi mintákat követtek. A fejezet az orvosok és tevékenységük bemutatásával veszi sorra a gyógyászat tal kapcsolatos gondolkodás változásait. A szerző kutatásai e tekintetben is hoztak új eredményeket.

A fürdőorvosok feladatait utasításokban szabályozták, először 1786-ban. A seborvos a külső, az orvos a belső bajokkal foglalkozott. Utóbbi felügyelte a kutakat és az egész fürdőt, de nem lehetett a fürdő haszonbérője. Az 1821-ben kiadott utasítás 1848 után is érvényben volt. Az első kinevezett fürdői orvos Oesterreicher volt. Tevékenységét a kötetből részletesen megismerhetjük. És bár ő, illetve későbbi utóda, Mangold Henrik voltak az országosan is ismert orvosok, a szerző szerint a bencés rend és így Füred szempontjából is a későbbi orvosok, Wurm János, Petrovits Máté, Adler József, Orzo-

venszky Károly, Huray István és Sümegi József tevékenysége jelentősebbnek mondható. A könyv Oesterreicher tevékenységét, a róla alkotott képet is átértékeli a széles körből merített források segítségével. Oesterreichert a rend visszaállításakor elbocsátották, Mangold esetében pedig fontos megjegyezni, hogy magánorvosként tevékenykedett, nem állt a fürdő alkalmazásában.

A szerző kiemeli Orzovenszky szerepét, akinek tevékenysége igen eredményesnek mondható. Hozzá köthető több jelentős fejlesztés: svájci mintára ő vezette be a savókúrát, újjáépíttette a hidegfürdőt, bevezette a gőz- és iszapfürdőt. Szakmunkái és fürdőismertetője ismertté tették szakmai körökben. Nevéhez kötődik a rövid életű Fürdői Lapok elindítása 1868-ban. Szintén ő vezette be 1868-ban a fürdőn a Mangold Henrik magánpraxisában már 1860-ban alkalmazott szőlőkúrát. A későbbi specializációban, a szénsavas víz szívgyógyászati alkalmazásában Sümegi József orvos szerepe volt a meghatározó. Az ő eredményes működését látva kezdett bele a rend az 1912–1915 között megvalósuló fejlesztésekbe, a szanatórium létrehozásába.

A könyv következő fejezete a fürdőtelepet mint működő üzemet mutatja be: hogyan igazgatták, reklámozták a fürdőt, hogyan szervezték meg a szállást, a vendégek ellátását, milyen járulékos intézményeket működtettek a fürdőn? Ez a fejezet tárgyalja a balatoni gőzhajózás megszervezését is. A fürdőintézet a kamara, majd a bencések időről időre kiadott utasításai alapján működött, amelyek az alkalmazottak feladatait is tartalmazták. 1835-től felügyelőt neveztek ki a fürdő élére. Szabályozták a savanyúvíz töltését, a szobák tisztántartását, az istállók, kocsiszínek működését, a bérlők és alkalmazottak munkaköri kötelességeit. A fejezet részletesen tárgyalja a tisztviselők és alkalmazottak feladatait, aminek alapján differenciált feladatokat ellátó alkalmazotti kör tárul elénk. Közli az alkalmazottak 1872. és 1913. évi listáját, utóbbin a szanatórium megnyitásához köthető új szakmák képviselői – laboráns, masször, liftes – is láthatók. A források segítségével sikerült összeállítani a fürdőn működtetett bérlemények típusait és az azokat bérlő személyek listáját. A fürdő külső felügyeletét ellátó Zala vármegye szabályozta az árakat. 1905-ben alkották meg az első, a belügyminiszter által jóváhagyott fürdőszabályzatot.

A fürdő népszerűsítésének fórumai az országos lapok (pl. *Hazai s Külföldi Tudósítások*), hazai és külföldi (elsősorban bécsi) újságok, majd az 1870-es évektől az apróhirdetések, a 20. század elejétől kezdve a fürdő saját színes, népszerűsítő kiadványai és a kiadott vendéglisták voltak. A fürdői jelentések elsősorban az orvosi szakmának szóltak, de rajtuk keresztül, az ő kezelésekre vonatkozó javaslatok által jutottak el a betegek Füredre.

A fürdői forgalom növekedését szolgálta a közlekedés fejlődése. 1861-től a Déli Vasút, majd 1909-től a közvetlen vasúti összeköttetés volt a meghatározó. Előbbi megépülése után a vendégek északi partra való szállításában a Kisfalu gőzhajó kapott szerepet. A szerző itt az 1847 óta közlekedő hajó, a balatoni gőzhajózás megszervezése történetének részletes összefoglalását adja. A téma tárgyalását a hajózásnak a fürdőre történő közlekedésben játszott kulcsszerepe és a hajót működtető Társaság fürdői kötődése teszi indokoltá.

A fürdővendégek ellátását a tulajdonos bérlők bevonásával tette teljes körűvé. A településen vásár, a telepen boltok, bódék, bazársor, kofák, bábosok, kalmárok, fazekas, mészárszék, pékség, cukrász, kárpáros kaptak helyet. A vendéglők száma is szaporodott az idők során. A bérlőkre, kereskedésekre vonatkozóan összegyűjtött adatokat egy 1840/1841-es és egy 1881-es kimutatás közli. Az ellátás megszervezésében a 19. század első felében főként pesti kereskedők kaptak szerepet, majd fokozatosan betagozódtak a veszprémiek is.

A fürdővendégek elszállásolása folyamatosan problémát okozott a szűkös szálláslehetőségek miatt. A szállásadók sorában a település lakói már a 18. században megjelentek. Részletes kimutatást és leírást kapunk a fürdő kezelésében álló szállásokról és szolgáltatásairól. A szerző kimutatja, hogy a füredi fürdőt drágaság jellemezte, mivel – akárcsak ma – a vállalkozók a 19. században is igyekeztek a szezon ideje alatt megkeresni az egész évi jövedelmüket. A külföldi fürdőkkel összevetve megállapítja, hogy az ott kínált ételek egészségesebbek és jobb minőségűek voltak. Ugyanakkor Füreden a fürdőszolgáltatások differenciáltságot mutatnak: azokat a különböző rétegek lehetőségeihez igazították, ami a szálláshelyek berendezésében és szolgáltatásaiban mutatkozott meg.

Külön fejezet foglalkozik a fürdői társadalommal. A szerző lényeges megfigyelése, hogy a társadalomtörténeti kutatások eredményei a felhasznált források egyoldalúsága miatt korrekcióra szorulnak. Az eddigi eredmények jobbára a kiadott fürdőlistákra támaszkodtak, amelyek a fürdővendégeknek csak egy részét tartalmazzák. A fürdő elsődlegesen gyógyhely jellegéből és a korábban tárgyalt gyógy módok jellegéből is következően – megállapítása szerint – további társadalmi rétegek jelenlétével is számolni kell. A vendéglisták nem tartalmazzák a köpölyözés miatt a fürdőre érkező parasztokat, számuk és arányuk a fürdőorvosi jelentésekből becsülhető meg. Márpedig számuk jelentősebb, mint külföldön!

A magyar és külföldi fürdők kontextusába helyezve lehet a füredi fürdőtársadalom jellegét értékelni. Ha csak a hivatalosan megjelent vendéglistákat vesszük fi-

gyelembé, amelyek az „úri” vendégeket tartalmazták, a szakirodalom eddigi megállapításai, miszerint Füred a felső- és főleg a jómódú közép- és felső rétegek fürdőhelye volt, megállják helyüket. Azonban ha a parasztfürdő és a közfürdő forgalmát is figyelembe vesszük, akkor látnunk kell, hogy a fürdői társadalomnak legalább ekkora arányban része volt a „plebs”, vagy a „paraszt” jelzővel illetett réteg is. A szerző ezzel a fogalommal azonosítja a fürdői társadalom alsó rétegeit, ahogyan a források is megnevezik őket. Ez a megállapítás jelentős különbséget mutat például Marienbadhoz képest, ahol a köznép csak 10%-át tette ki a fürdői vendégeknek. A plebs azonban az 1880-as évekre fokozatosan kiszorult a fürdőből, ami az általuk igénybe vett kezelések (elsősorban a köpölyözés) korlátozásával függött össze. Kimutatja, hogy a reformkorban elit és plebs együtt alkották a fürdői társadalmat, ami a fürdő adottságaiból következett. Csupán a fürdőintézetben belül különültek el, majd a fejlesztésekkel és újításokkal párhuzamosan csökkent a köznép aránya. Voltak olyan intézmények, amelyek kifejezetten a szegények ellátását szolgálták: a szegények kórháza vagy más néven polgári ispita, valamint a Szegények Intézete, amelynek feladata az alamizsnagyűjtés volt. Nézete szerint nem helytálló az a megállapítás, miszerint a reformkorban Füred az elit fürdője volt. Helyesebb úgy fogalmazni, hogy a reformkorban az elit fürdője Balatonfüred volt, de nem kizárólag az elité. Az 1850-es évektől a beruházások és a szolgáltatások drágulása indította el a fürdővendégek szelekcióját, amely 1889-re teljesen befejeződött, ami a fürdőtelepi épületek elnevezésében is tükröződött (Grand Hotel, Klotild és Erzsébet udvar). A 20. században a két balatoni fürdő (Esterházy strand és fenéki községi strand) közönsége már nem keveredett.

A nagyobb forgalmú fürdőkön (Pöstyén, Szliács, Trencsénteplic) a fürdőépületeket a társadalmi, rendi tagolódás szerint építették meg. Füred csak az 1834-es tűzvész után kezd ilyen irányban fejlődni. Itt is léteztek az úri vendégek egymástól elkülönülő „kasztszerű” csoportjai, amelyeket a *cotteria*, klikk fogalmával írtak le.

Csakúgy, mint a társadalom legkülönbözőbb rétegeiben, a fürdői vendégek körében is képviseltette magát a zsidóság. Mind a vendégek, mind a bérlők sorában megtaláljuk őket. Az 1820-as–30-as években arányuk átlagosan a fürdővendégek egyötödét tette ki. Füreden nem alakítottak ki külön fürdőházat a zsidó vendégek számára. 1786-ban a számukra fenntartott fürdőkamráról tesznek említést, a reformkori forrásokból pedig egyértelműen megállapítható, hogy akadály nélkül látogatták és használták a fürdőt. Csupán a vallási előírásoknak megfelelő étkezés biztosítása céljából különültek el. A zsidó vendégek nagy száma miatt a helytartó-

tanács és a kamara már az 1780-as években fontosnak tartotta megszervezni ellátásukat. A fürdön található két konyha egyikét bérleményként átengedték kóserkonyha céljára, majd 1817-re felépült a zsidó traktérház, amely a vendégek teljeskörű kiszolgálását fogja megoldani. A tűzvédben leégett épület szerepét az 1837-ben kialakított első zsidó vendéglő vette át, amely 1868-ban költözött új épületbe, és szolgálta mindvégig a zsidó vendégeket. A fürdön felekezeti jellegű zsidóság az 1850-es évektől istentiszteleti célra alkalmas helyiséget is bérelt.

A fürdőtelepen az első magánépítkezésekre csak az 1790-es években került sor. Elsőként az uradalmi tisztek, orvosok építkeztek, ekkor épült fel a Horváth-ház. Az 1860-as évek második felében villaépítkezésre alkalmas telkeket mértek ki, akkor vásároltak telket az Esterházyak, Jókai Mór, Écsy László fürdőigazgató és Huray István fürdőorvos, majd az 1890-es években itt építtette fel magánvilláját Vaszary Kolos. A villatulajdonosok valóban a társadalmi elit jelenlétét erősítették.

Az utolsó tematikus fejezet a fürdőkultúra meghatározó részét képező szórakozás és időtöltés lehetőségeit tárgyalja. Bemutatja a fürdői tartózkodásról alkotott korabeli fogalmakat és ezek nyomán megfogalmazódó igényeket, amelyek a fürdő képére is hatással voltak. Az idő kellemes eltöltése legalább akkora hangsúlyt kapott, mint a gyógyulás érdekében igénybe vett kúrák. Külföldi példák nyomán Füreden is megfogalmazódtak ezek az igények, amelyekhez meg kellett teremteni az intézményeket. Ebben a kamarai időszaknak meghatározó szerepe volt. A minden fürdön jelen lévő zene mellett a szerző Füred vonatkozásában az Angolkert és a színház ügyével foglalkozik kimerítően. Előbbi kialakítására, fejlesztésére, történetére vonatkozóan ez az első nagy összefoglaló. A füredi színházi életre és intézményeire vonatkozóan a korábbi ismeretek összefoglalásán túl a szerző korrigálja az e téren rögzült korábbi téves adatokat. Figyelmet érdemel, hogy az általa feltárt újabb források terjedelmes alfejezetben tisztázzák Kisfaludy Sándor szerepét a füredi színház történetében, továbbá a színi előadások kezdetének pontos idejét és helyszíneit. A füredi fürdőtől elválaszthatatlan Anna-bál – valószínűleg a bőséges szakirodalomra való tekintettel – mindössze kétoldalmi terjedelemben jelenik meg a könyvben.

A könyv tematikusan tagolt szerkezetét megtöri az utolsó fejezet, amely a bencések kezében lévő fürdő utolsó korszakát, az 1918–1949 közötti időszakot mutatja be, az eddigi fejezetek terjedelméhez képest vázlatosan.

Füred történetében szimbolikusan leképeződik a bencés rend korabeli helyzete.

Sajnos nem kap megfelelő hangsúlyt annak kidomborítása, hogy a magyar bencések 1918. január 1-jével miért adták bérbe 50 évre a fürdőt a Balatonfüred Gyógyfürdő és Forrásvállalat Rt.-nek. A szerződésnek a rendre nézve hátrányos volta a két világháború közötti gazdasági válság idején még egyértelműbbé vált. 1930-ban a rend pert indított, hogy a fürdőt visszaszerezze, mivel az éves bér az infláció és a szerződésmódosítás következtében egy átlagos hivatalnok havi bérére csökkent. Az ügyben meghatározó szerepe volt az agilis Gácser Kalazantnak. A per következményeként a bérlő 1934-ben felmondta a szerződést, így a rend újra saját kezelésbe vehette a fürdőt. Az Rt. működése idején folyamatosan nőtt a vendégforgalom, ami az Erzsébet Szanatórium egész évi nyitva tartásának volt a következménye. Ebben az időszakban megsokszorozódtak a szénsavas fürdőkúrák, ami a kutak kimerülését okozta. Miután a rend visszavette a fürdő működtetését, intézkedéseket tettek a savanyúvíz feljavítására. Gácser részletes tervet készített, amelyben a fürdő átfogó fejlesztését és pénzügyi racionalizálását javasolta. A korszakot vázlatosan tárgyaló fejezetből explicite nem tudjuk meg a terv sorsát, de talán a háború miatt nem került sor a megvalósítására. A háború utáni újjáépítés idején Gácser mint a rend kormányzója újra szerepet kapott. Nem csak újjáépíteni kellett a megrongált és kifosztott fürdőt, hanem immár az volt a tét, hogy a rend megtarthassa azt. Gácser és végső soron a rend erőfeszítéseit tekintve, a hatalom érvelése – miszerint a bencések nem tették meg a közegészségügy szempontjából kielégítő fejlesztéshez szükséges intézkedéseket – fájóan cinikus volt, ugyanakkor egyértelművé tette a küzdelem értelmetlenségét.

A könyv végén található forrásgyűjtemény a fürdő működése szempontjából meghatározó, különböző korszakokban kelt fürdői rendszabásokat, szabályzatokat, valamint a fürdői alkalmazottak és orvosok utasításait tartalmazza.

Informatív, a könyv fejezeteiben is megjelenő megállapítások alapjául szolgáló számadatokból összeállított táblázatok képezik az Adattár tartalmát. Az adatok a savanyúvízi felügyelő éves számadásaiból származnak, amelyek kigyűjtése és egymás mellé rendezése is nagy munkát igényelt. Az egyes táblázatok a fürdőintézet bevételeire, bérleményeire, a szolgáltatásaiból származó jövedelmeire, a palackozott savanyúvíz mennyiségére, a meleg- és hidegfürdők forgalmára és a köpölyözésre vonatkoznak.

Lichtneckert András könyvének adatgazdagsága lenyűgözi a történészt, akinek fogalma van a levéltári kutatásról és a források feldolgozásáról, illetve azok nehézségeiről, időigényességéről. A könyvben folyamatosan jelen lévő forráskritika biztosíthat bennünket arról,

hogya a fürdő történetét a mindeddig legszélesebb forrásbázis alapján bemutató könyv adatai minden tekintetben megbízhatók. A monografikus jelleggel írt könyv a teljességre törekedett abban a tekintetben is, hogy a feltárt adatokat minél teljesebben közölje. Ez a tény a mű kézikönyv jellegét erősíti. Ugyanakkor az adatok ilyen gazdagsága mellett a szintézist adó gondolatok többször háttérbe szorulnak. A nehéz olvasmányt egyébként jó nyelvi stílus jellemzi. A könyv tematikus felépítéséből következhethet, hogy a szerző nem tudta elkerülni az ismétléseket, hiszen több esetben is úgy érezte, hogy egy-egy korszakot vagy történést más-más aspektusból bemutatva, az adatok újbóli felidézésével kell vezetnie az olvasót.

A könyv fejezeteinek ismertetése során érintett új eredmények mellett még egyszer kiemeljük a könyv leglényegesebb megállapításait. A füredi fürdő a külföldi szakirodalomban megfogalmazódó követelmények alapján (is) egyértelműen európai színvonalúnak tekinthető. Fontos kérdés, hogy az európai fürdőkultú-

rában pontosan hol helyezkedik el. Ehhez volt szükség a fürdőre vonatkozó legteljesebb forrásanyag feltárása mellett a korabeli külföldi szakirodalom megismerésére, melynek megállapításait a szerző a könyv során mindvégig tükröként tartotta Füred elé. Füred versenyképességét sokáig a rossz közlekedési viszonyok korlátozták, majd a fürdőtelep szűk, terjeszkedésre alkalmatlan volta gátolta. Európai összehasonlításban lényeges különbség, hogy Füreden a nép folyamatosan jelen volt, miközben ugyanakkor az elit fürdője is volt. Ez a ket-tősség nem jellemző a nyugat-európai fürdőkire.

A könyv további fontos megállapítása, hogy Füred mindvégig elsődlegesen gyógyhely volt, ahol egyébként az európai fürdőkultúra és fürdői időtöltés kelléktárába tartozó intézmények is jelen voltak.

Lichtneckert András most bemutatott könyve által a bencések egyik fontos intézményük történetének eddig legalaposabb feltárásával és összefoglalásával lettek gazdagabbak.

Jakab Réka

1 Lichtneckert András (szerk.): Écsy László balatonfüredi fürdőigazgató naplója, 1863–1892. Balatonfüred, 2008.

EGYESÜLETI HÍREK

HORVÁTH ÁGNES – HORVÁTH ERIKA

AKI A CSALÁDJÁÉRT ÉLT

Horváth Lajosné, vagy ahogy Balatonfüreden a legtöbben ismerték, Somogyi Gyöngyi, meghalt. Nem volt könnyű sorsa, de szép és értékes élete volt. Olyan volt Ő, mint mi, legtöbben. A család volt számára a legfontosabb, ez hajtotta, ezért küzdött, ezért dolgozott.

Somogyi Gyöngyi 1936-ban született, nagygazda családba, három testvér közül elsőként. Édesapja a háborúban vészelt oda, édesanyjától pedig a háború után vettek el mindent, amiért a család addig dolgozott, és ami a megélhetést biztosította számukra: szántókat, szőlőket, pincéket, állatokat, gépeket.

A háború után az egyedül maradt édesanyja nem tudta mindhárom gyermekét középiskolába járatni, egy gyermek iskoláztatására volt csak pénz. Gyöngyi lemondott a lehetőségről öccse, Zsiga javára. Dolgozni kezdett, így anyagilag is támogathatta a családot. Bár nappali tagozaton nem tanulhatott, munka mellett letette az érettségét, és könyvelő vég-

zettséget szerzett. Negyven éven keresztül dolgozott a Balatonfüredi Hajógyárban, szorgalmának és kedvességének köszönhetően az egész gyárban ismerték és szerették.

A sportban is helytállt, tagja volt a Leyrer Lőrincné (Buci néni) által vezetett versenytorna, művészi torna csapatnak. Sok versenyen képviselte Balatonfüredet sikerrel, ezekről még idős korában is szívesen mesélt.

Somogyi Gyöngyi egész életében megtartotta nyitottságát és érdeklődését. Rengeteget olvasott, tudás iránti szenvedélyét átadta gyermekeinek és unokáinak is.

Egész életében Balatonfüred, és a város történetének szenvedélyes rajongója volt. Rengeteget tudott a város múltjáról, tagja volt a Helytörténeti Egyesületnek, örömmel segédkezett a város történelmét érintő kutatásokban.

Hosszú betegség után 2016. január 2-án délután pihent el végleg. Abban a házban halt meg, ahol született, halálos ágyánál családja vette körül nagy-nagy szeretettel.